

Goedemiddag allemaal, wat fijn dat ik hier bij u mag staan op de Amnesty dag, een dag waarin we verdeeld over het land bijeenkomsten als deze hebben.

Op deze Amnesty dag willen we aandacht besteden aan het vieren van het 75-jarig bestaan van de universele verklaring van de rechten van de mens. De universele verklaring van de rechten van de mensen en de daaruit volgende mensenrechteninstrumenten vormen de ruggengraat van onze beweging, maar het kloppend hart van onze beweging dat zijn de mensen zoals u; onze leden, onze vrijwilligers, onze donateurs, onze medewerkers, onze activisten, onze supporters. Zonder u waren we Amnesty niet en zonder u kunnen we Amnesty niet blijven...het is goed om daarbij stil te staan. De kracht van Amnesty zit juist in het feit dat we samen deze wereldwijde beweging vormen.

Ik ben nu bijna 4 jaar directeur en ieder jaar krijg ik een enorme stapel brieven op mijn bureau die ik allemaal persoonlijk onderteken. Dat zijn de brieven die aan onze leden gestuurd worden om ze te bedanken voor het feit dat ze al 50 of 60 jaar lid zijn van Amnesty Nederland. In een van de jaar vroeg ik in die brief wat de motivatie van deze jubilarissen was om Amnesty te steunen. Tot mijn grote verrassing en vreugde kreeg ik tientallen kaartjes en brieven terug. Ik heb ze nog allemaal; de strijd tegen onrecht, persoonlijke ervaringen, het belang om te blijven strijden voor mensenrechten, maar ook de zorg dat de samenleving vergeet dat de universele verklaring voor de rechten van de mens is voortgekomen uit de nog verse wonden die de tweede wereldoorlog had geslagen

We vieren dit jaar het 75-jarig bestaan van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Of is het eerder een gelegenheid voor bezinning? Ik kan u zeggen, dat is geen bijster originele vraag. Sterker nog, het lijkt erop dat de vraag ‘vieren of gedenken?’ ook werd gesteld bij elk vorig jubileum van de Universele Verklaring.

De Verklaring is de afgelopen 75 jaar vaak genoemd en geciteerd, door rechtzoekenden, activisten, advocaten, rechters, diplomaten, ministers en staatshoofden – soms in protesten of in parlementen, wellicht net wat vaker nog in nog deftiger toespraken dan degene die ik vandaag houd. Maar misschien wel altijd ingebed in een vorm van ongemak. De Universele Verklaring geeft heldere woorden aan bescheiden idealen en maakt ons juist daarmee des te meer bewust van het telkens weer schrijnende verschil tussen droom en daad.

Wat hebben we eigenlijk al die jaren aan die verklaring gehad en wat moeten we er nu nog mee? Dat zijn voor Amnesty International geen onbelangrijke vragen. Sinds de oprichting van Amnesty, minder dan vijftien jaar na de totstandkoming van de Universele Verklaring, is deze immers zoals ik net al noemde altijd een belangrijk richtsnoer zeg maar de ruggengraat van de organisatie geweest.

Laten we eerst eens kijken hoe hoog gespannen de verwachtingen waren bij de totstandkoming van de Universele Verklaring.

Op vrijdag 10 december 1948 berichtte *Het Vrije Volk*, het dagblad voor het democratisch-socialistisch volksdeel in een nog verzuild Nederland, dat bij de VN in Parijs een algemene verklaring van de rechten van de mens in de maak is. De stemming over de verklaring zou pas die avond, na het verschijnen van de krant, volgen. De krant waarschuwt zijn lezers dat de proclamatie van bepaalde rechten nog lang niet zal betekenen dat daarmee het geluk van de mens verzekerd is. Praktisch gesproken heeft de mensheid niet zo veel aan deze algemene verklaring, volgens de *Het Vrije Volk*. Misschien dat de eindredactie er daarom voor koos om direct naast dit artikel wel iets van praktisch nut te plaatsen: een recept voor rodekool met appeltjes en uitjes.

Nog diezelfde avond aanvaardde de Algemene Vergadering van de VN inderdaad de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Toch was de volgende dag de berichtgeving in de Nederlandse media niet veel enthousiaster.

Zo schreef *de Volkskrant*, katholiek dagblad voor Nederland: "Had de Assemblée donderdag niet op het nippertje de conventie tegen de genocide (volkenmoord) eenstemmig goedgekeurd, dan zouden de

resultaten van deze Parijse zitting ... in één lettergreep samen te vatten geweest zijn: niets.” En zelfs dat genocideverdrag had volgens de krant nog niet zo veel om 't lijf. Hoe dan ook, de Universele Verklaring die een dag na het genocideverdrag – zonder tegenstem maar wel met acht stemonthoudingen – werd aangenomen, had op de redactie van *de Volkskrant* blijkbaar wel héél weinig indruk gemaakt.

Na het weekeinde gaf Trouw zijn lezers een kijkje in de laatste diplomatieke schermutselingen die aan de stemming over de Universele Verklaring vooraf waren gegaan. Er valt te lezen dat Eleanor Roosevelt, een van de geestelijke ouders van de Verklaring, door de Poolse VN-afgevaardigde “een instrument van het fascisme” werd genoemd en dat de Sovjet-Russische VN-afgevaardigde Vysjinski meende, volgens het bericht in *Trouw*, dat in een klasseloze maatschappij er tussen staat en burger geen conflict kan zijn. Daarmee lijkt hij erop te hebben willen wijzen dat de rechten van de mens in zo'n maatschappij overbodig zijn. Bovendien was de Verklaring, volgens Vysjinski, de VN onwaardig omdat zij tot inmenging in interne aangelegenheden zou leiden. De Sovjetunie en haar Europese bondgenoten hadden zich van stemming onthouden.

En toen hij toch aan het woord was geweest had Vysjinski blijkbaar ook nog even opgemerkt dat niet Hitler maar de Westerse mogendheden

schuld hadden gehad aan het ontstaan van de Tweede Wereldoorlog – die wereldbrand die volgens velen de directe aanleiding voor het ontstaan van de Universele Verklaring is geweest.

De naam Vysjinski zegt nu waarschijnlijk bijna niemand meer iets, maar zal de Volkskrantlezer in 1948 niet onbekend zijn geweest. Tien jaar eerder trad hij nog op als hoogste openbaar aanklager in de showprocessen tegen vermeende tegenstanders van Sovjetleider Jozef Stalin ten tijde van wat de Grote Zuivering is gaan heten. Waarnemers hadden Vysjinski toentertijd niet betrappt op uitzonderlijke interesse voor het recht op een eerlijk proces of het recht op vrije meningsuiting – rechten die in 1948 werden vastgelegd in de Universele Verklaring. Zijn slotpleidooi in de zaak tegen zestien zogenaamde Trotskistische contrarevolutionairen – dat waren toen de ergsten -- eindigde hij in 1936 als volgt: “ik eis dat dol geworden honden worden afgeschoten – allemaal!” Hij was een man van klare taal geweest en dat was hij in 1948 blijkbaar nog steeds.

Ik leidde u even op dit zijpad van de Sovjetafgevaardigde, omdat ik de laatste jaren nog wel eens hoor dat onze hedendaagse wereldleiders en politici – die als je de sociale media zou moeten geloven, zo’n beetje allemaal ten prooi gevallen zouden zijn aan kortzichtigheid, eigenbelang en graaizucht – een voorbeeld kunnen nemen aan de idealisten en

visionairen uit de beginjaren van de Verenigde Naties. Ik zou dan altijd even aan deze hoofdrolspeler uit de tijd van de Grote Zuivering in de Sovjetunie, de heer Vysjinski kunnen denken. En ook aan de preambule van het Handvest van de VN, die opent met de woorden:

“Wij, de volken

van de Verenigde Naties,

vastbesloten

komende geslachten te behoeden voor de gesel van de oorlog, die tweemaal in ons leven onnoemelijk leed over de mensheid heeft gebracht, en

opnieuw ons vertrouwen te bevestigen in de fundamentele rechten van de mens, in de waardigheid en de waarde van de menselijke persoon, in gelijke rechten voor mannen en vrouwen, alsmede voor grote en kleine naties...”

Enzovoort en zo verder. Prachtige woorden. Generaal Jan Smuts, de Zuid-Afrikaanse voorvechter van witte suprematie, had een groot aandeel in de totstandkoming van deze hartverwarmende preambule.¹

¹ Zie Mark Mazower, *No Enchanted Palace – The end of empire and the ideological origins of the United Nations*, Princeton University Press, 2009, pp. 58 – 65.

Kortom, we moeten het oprechte idealisme en de onbaatzuchtigheid van politici en diplomaten van 75 jaar geleden misschien ook niet overdrijven. De Universele Verklaring kwam tot stand in een tijd van grote politieke en ideologische tegenstellingen. Bij gevolg is die verklaring een product van een diplomatiek onderhandelingsproces en een politiek compromis. Ook in 1947 en 1948 zullen sommigen een krachtiger beschermingsinstrument voor ogen hebben gehad.

Sommigen zijn geneigd dit als een zwakte van de Universele Verklaring te zien. Maar kunnen we hier ook niet anders tegenaan kijken? Kunnen wij voor onze tijd juist niet hoop putten uit de wetenschap dat in een tijd van grote, zeer grote internationale tegenstellingen zoiets als de Universele Verklaring tot stand gebracht kon worden?

Terug naar 1948. *Het Limburgsch Dagblad* berichtte op 11 december vooral over het uiteindelijk vergeefse Nederlandse verzet tegen de erkenning van gelijke rechten van mannen en vrouwen bij huwelijk én scheiding. Voor Nederland waren die gelijke rechten misschien niet het grootste probleem, maar wel de klaarblijkelijke erkenning in een internationaal document dat scheiding op een of andere wijze op gelijke voet zou staan met het huwelijk. De krant zou het hebben toegejuicht, zo

lijkt het, als Nederland hiervan een breekpunt had gemaakt. Dat had de Nederlandse delegatie wijselijk niet gedaan.

Afgaande op de geciteerde krantenberichten liep Nederland in december 1948 dus niet over van enthousiasme voor de Universele Verklaring. De uitkomst van de onderhandelingen was verre van ideaal, de verwachtingen over verwezenlijking ervan waren niet hooggespannen. De Amerikaanse president Harry Truman had drie jaar eerder bij de oprichting van de VN in San Francisco nog gezegd dat op basis van het handvest van de nieuwe wereldorganisatie het redelijk was te verwachten dat de VN een “international bill of rights, acceptable to all nations” zou opstellen.² Dat was dus *niet* gelukt. Het was bij een verklaring gebleven. Pas achttien jaar later zouden die juridisch bindende verdragen ter uitwerking van de Universele Verklaring er komen.³ Die verdragen zouden pas 28 jaar na de Universele Verklaring in werking treden. Niet eerder dan 1976 ontstond er iets dat we met enig recht en een beetje fantasie een “international bill of rights” zouden kunnen noemen.

² Johannes Morsink, *The Universal Declaration of Human Rights – Origins, drafting and intent*, University of Pennsylvania Press, 1999, p. 4.

³ Het Internationaal Verdrag inzake Burger- en Politieke Rechten en het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten werden beiden in 1966 door de AVVN aanvaard met GA Res. 2200 A (XXI) en traden in 1976 in werking voor de verdragspartijen, resp. op 23 maart en 3 januari.

En toch... als we de kranten van tien jaar later, ik bedoel de kranten van 1958, erop naslaan lezen we een interessante ontwikkeling. Die zogenaamd nietszeggende verklaring – sommige academici noemen haar slechts ‘inspirational fiction’⁴ – is een decennium later niet uit de publieke aandacht verdwenen. Veel kranten wijden een beschouwing aan het jubileum en sommigen besteden verschillende kolommen aan wat de verklaring wel of niet heeft bereikt of nog gaat bereiken.

Het *Algemeen Dagblad* schrijft op 11 december 1958 dat de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns een dag eerder in de Tweede Kamer het tienjarig jubileum van de Universele Verklaring memoreerde. De minister wees erop dat zijns inziens veel jonge staten poogden de Verklaring in hun constitutie na te streven, maar dat tegelijkertijd de rechten uit de Verklaring *flagrant* werden geschonden in Hongarije, waar twee jaar eerder Sovjet-Russische troepen ongevraagd orde op zaken kwamen stellen. Ook in Indonesië was het met de naleving van deze rechten schandalig gesteld volgens de minister. Waarschijnlijk doelde hij op de min of meer gedwongen repatriëring van Nederlanders uit Indonesië die in december 1957 was begonnen.

Op een nationale herdenking van de totstandkoming van de Universele Verklaring sprak staatssecretaris Gerard Veldkamp van

⁴ Zie Barbara Keys, *Reclaiming American Virtue – The human rights revolution of the 1970s*, Harvard University Press, 2014, p. 17.

Economische Zaken in min of meer dezelfde bewoordingen als minister Luns. Ook Veldkamp memoreerde de flagrante schendingen in Hongarije en Indonesië. De overeenkomsten tussen beider betogen zullen geen toeval zijn geweest. De rechten van de mens waren bezig een politiek instrument en later zelfs een politiek wapen te worden.

Wat ook niet toevallig was: Veldkamp en Luns zwegen beiden over een andere flagrante schending van de Universele Verklaring: de gebeurtenissen eerder dat jaar en in het jaar daarvoor in het Amerikaanse Little Rock. De witte bevolking en de gouverneur van de staat Arkansas, Orval Faubus, hadden geprobeerd te verhinderen dat negen zwarte scholieren naar dezelfde high school zouden gaan als witte scholieren. Het Amerikaanse Hooggerechtshof had deze segregatie in het onderwijs verboden, maar in Arkansas trok men zich daar niet zo veel van aan. President Eisenhower had lange tijd geprobeerd afzijdig te blijven in dit conflict tussen het recht van de unie en de macht van de staten, maar stuurde uiteindelijk het leger erop af om de toegang tot en de veiligheid in Little Rock Central High School voor de negen zwarte scholieren te verzekeren. “Mob rule cannot be allowed to override the decisions of our courts,” had hij in een landelijke televisietoespraak gezegd. Eisenhower won, maar de gouverneur van Arkansas had duidelijk gemaakt dat institutioneel racisme springlevend was in de Verenigde Staten.

De Nederlandse kranten hadden vol gestaan met verslagen van de gebeurtenissen in Little Rock en de reacties daarop in Washington. Maar Luns en Veldkamp lijken deze buiten beschouwing te hebben gehouden. We zouden dit kunnen zien als een vroege uiting van deze vorm van hypocrisie die veel regeringen sindsdien aan de dag gelegd hebben. Vrienden wordt mensenrechtenkritiek bespaard, tegenstanders wordt zulke kritiek vaak met enig met enthousiasme ingewreven, een reflex die nog altijd bestaat.

Een van de aardigste staaltjes hiervan was de houding van de Amerikaanse regering ten tijde van de Golfoorlog in 1990 – 1991. Jarenlang had de Amerikaanse regering rapporten van Amnesty en andere mensenrechtenorganisaties over de situatie in Irak genegeerd. Irak was een bondgenoot in de strijd met Iran. Maar toen Irak buurland Koeweit was binnengevallen en de politieke kaarten radicaal anders kwamen te liggen, ontving de Amerikaanse regering diezelfde rapporten van Amnesty en andere organisaties graag en citeerde er met enig enthousiasme uit ter legitimering van haar optreden tegen de toenmalige Iraakse leider Saddam Hoessein.

Als mensenrechtenorganisatie hebben wij altijd kritiek gehad op dergelijke hypocrisie van staten en regeringen. Dat mag, moreel beschouwd, terecht zijn, het is tegelijkertijd goed om helder voor ogen te

houden dat wij er gebruik van hebben gemaakt. Doordat lange tijd mensenrechten in het politieke straatje pasten van verschillende en vaak elkaar tegenstrevende staten lukte het ons om, bijvoorbeeld ten tijde van de Koude Oorlog, hun aandacht te krijgen voor schendingen in Warschaupactlanden, maar ook voor schendingen in Zuid-Afrika, Argentinië en Chili. De verschillende machtsblokken waren allemaal begaan met de staat van de mensenrechten, met name die in de andere machtsblokken.

Een ander persistent probleem met de rechten van de mens is dat veel staten de neiging hebben deze rechten te beschouwen als een element van buitenlandbeleid, niet van binnenlands beleid. Daar ligt soms onwil aan ten grondslag, denk bijvoorbeeld aan het huidige asielbeleid in Europa. Een al te grote nadruk op de mensenrechten van hen die internationale bescherming zoeken is niet dienstbaar aan het ontmoedigen of weren van hen die naar Europa willen vluchten.

Soms ligt er iets anders aan ten grondslag: de idee dat wij, bijvoorbeeld in Nederland, onze zaakjes mensenrechtelijk wel prima op orde hebben. Ook daar krijg ik regelmatig brieven over, waarom we ons richten op mensenrechten in Nederland, vaak met de stelling dat het elders toch echt veel erger gesteld is met de mensenrechten. Dat dit

laatste niet zo perse zo is, bleek recent onder meer uit twee zaken waarin Amnesty Nederland een belangrijke rol heeft gespeeld.

De Koninklijke Marechaussee selecteerde tot voor kort bij bepaalde grenscontroles (officieel: Mobiel Toezicht Veiligheid; v/h Mobiel Toezicht Vreemdelingen) reizigers mede op basis van hun uiterlijk, huidkleur en etniciteit of vermeende etniciteit. Bij deze controles was er geen sprake van een individuele verdenking tegen de gecontroleerde personen. De Marechaussee werkte met risicoprofielen zoals de 'Nigeriaanse geldsmokkelaar': snellopend, goed gekleed en met een 'niet-Nederlands uiterlijk'. Mpanzu Bamenga, een gemeenteraadslid uit Eindhoven, voldeed aan dit profiel. Nadat hij verschillende keren voor controle was geselecteerd, stapte Bamenga, samen met o.a. Amnesty International, naar de rechter.

In eerste instantie oordeelde de rechtbank in Den Haag dat huidkleur 'een objectieve aanwijzing kan zijn voor iemands vermeende nationaliteit'. Daarmee zou huidkleur van belang zijn voor de vraag of iemand een geldige verblijfstitel in Nederland heeft. Wij De klagers hadden betwist dat er anno 2022 een typische Nederlander bestaat en dat deze bovendien wit is. Wij gingen in beroep. Huidkleur is geen indicator voor nationaliteit. Een levend voorbeeld hiervan staat op dit moment voor u. Ik moet zeggen dat het onwerkelijk was om een

rechtbank dit te horen uitspreken en het deed ook letterlijk pijn. Niet alleen mijn hart kreeg een opdoffer, maar ook mijn geloof in de rechtstaat en de toepassing van die universele waarden. Gelukkig stelde het Gerechtshof in Den Haag op 23 februari van dit jaar ons als klagers in het gelijk. “Het maken van onderscheid op basis van ras zonder objectieve en redelijke rechtvaardiging is een bijzonder ernstige vorm van discriminatie.” Het Gerechtshof baseerde zich onder meer op uitspraken van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens. Dat Hof baseert zijn oordelen op het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Dat verdrag kwam in 1950 tot stand om in de Raad van Europa-lidstaten een juridisch bindende werking te geven aan... de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. President Trumans “international bill of rights” was er niet gekomen en dat was mede de aanleiding geweest om wél tot een “European bill of rights” te komen om juridisch effect te geven aan... de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Deze was dus toch niet helemaal tandeloos gebleven, toch niet zo betekenisloos als de Nederlandse dagbladen twee jaar eerder nog stellig hadden beweerd. En dat is maar goed ook

Overigens is het voeren van strategische rechtszaken – rechtszaken die een groter belang dan alleen het individuele belang van een eiser dienen – een actievorm die Amnesty in verschillende landen steeds vaker hanteert. Ook hiermee maken we echt verschil in echte levens, zoals in zo’n Nederlandse discriminatiezaak. Maar dat zou in veel gevallen een

stuk moeilijker zo niet onmogelijk zijn als al die moeizaam tot stand gekomen internationale verklaringen en verdragen er niet waren geweest. En dat hele corpus van internationale verdragen, verklaringen, comités en andere mechanismen, dat in decennia werd opgebouwd, is moeilijk denkbaar zonder de Universele Verklaring uit 1948.

Een ander Europees mensenrechtenverdrag was de grondslag voor een recente, succesvolle actie van Amnesty Nederland om wetgeving inzake verkrachting gewijzigd te krijgen. In de Nederlandse strafwet is de toepassing van geweld of dwang een essentieel bestanddeel van het verkrachtingsdelict. Zonder geweld of dwang geen verkrachting. Dat is een al lang achterhaalde opvatting. De Nederlandse strafwet is op dit punt nodig aan herziening toe.

Met de *Let's Talk About Yes*-campagne heeft Amnesty Nederland erop aangedrongen dat het ontbreken van instemming (consent) van het slachtoffer centraal zou moeten staan in de definitie van verkrachting, niet het gebruiken van geweld of dwang door de dader.

Hierbij baseerde Amnesty zich op de definitie van seksueel geweld, met inbegrip van verkrachting, zoals opgenomen in het Raad van Europa-verdrag inzake het bestrijden en voorkomen van geweld tegen

vrouwen en huiselijk geweld. Nederland is sinds november 2015 partij bij dit verdrag. Het trad voor Nederland op 1 maart 2016 in werking en daarmee had de definitie van verkrachting in de Nederlandse strafwet eigenlijk al aangepast moeten worden.

Samen met slachtoffers van seksueel geweld heeft Amnesty Nederland de afgelopen jaren op deze verandering aangedrongen. Ook veel jongeren hebben aan de campagne voor deze wetswijziging deelgenomen. En met resultaat: op 4 juli stemde de Tweede Kamer in met een wettelijke regeling die het ontbreken van consent centraal stelt, niet dwang of geweld. Het woord is nu aan de Eerste Kamer.

De redactie van *de Volkskrant* was in 1948 niet bepaald onder de indruk van de Universele Verklaring. Zij stond daarin niet alleen. Maar met terugwerkende kracht is de aanvaarding van de Universele Verklaring door de Algemene Vergadering van de VN toch een historische gebeurtenis geworden. De Verklaring is uiteindelijk toch dé inspiratiebron gebleken voor bindende verdragen en nationale wetgeving in heel veel landen. Zij was toch net iets meer dan slechts 'inspirational fiction'. Zo beschouwd, valt er na 75 jaar wel degelijk iets te vieren, naast het schier oneindige werk dat ter bevordering en bescherming van de rechten van de mens elke dag weer op ons wacht.

Na 75 jaar dringt zich ook de vraag op of de Universele Verklaring nog bij de tijd is. Of de Verklaring niet geactualiseerd moet worden. Ik begrijp de vraag, maar ik wil hier toch terughoudendheid bepleiten.

Natuurlijk zijn er ontwikkelingen die om nadere internationale regulering vragen. Het kan om klimaat of andere vraagstukken van onze natuurlijke leefomgeving gaan. Het kan om de gevolgen gaan van voortschrijdende technologie en het gebruik ervan, in vreedstijd, maar ook in oorlogstijd. Mijn uitgangspunt is: laten we het bestaande instrumentarium ten eerste goed en waar nodig ook creatief gebruiken. Vergeet niet dat de doodstraf in 1948 nog niet als een schending van het recht op leven werd gezien, nog niet eens als een schending van het recht om gevrijwaard te blijven van wrede, onmenselijke en vernederende behandeling. We kunnen de interpretatie van bestaande normen en regels soms drastisch verbeteren.

Laten we vervolgens waar nodig bestaande instrumenten aanvullen. Maar laten wij terughoudend zijn met het morrelen aan de Universele Verklaring zelf. Niet omdat deze heilig zou zijn, maar omdat de kans gewoonweg te groot is dat wij er al met al geen krachtiger instrument van zouden maken. Zodra wij aan de Verklaring zouden gaan sleutelen, zouden er ook weleens artikelen kunnen sneuvelen. Ik denk bijvoorbeeld aan het eerste lid van artikel 14: Een ieder heeft het recht om in andere

landen asiel te zoeken en te genieten tegen vervolging. Dat is het gevaar van morrelen aan bestaande instrumenten.

De Universele Verklaring heeft na 75 jaar haar bestaansrecht wel bewezen. Laten we haar nog maar een tijdje beschermen en ons blijven inzetten voor een betere naleving. Overal en met elkaar

Dank u wel

- - -